

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wykorzystanie źródeł archiwalnych w prozopografii na przykładzie badania nad korpusem dyplomatów króla Władysława IV Wazy

Author: Marta Szymańska

Citation style: Szymańska Marta. (2020). Wykorzystanie źródeł archiwalnych w prozopografii na przykładzie badania nad korpusem dyplomatów króla Władysława IV Wazy. „Szkice Archiwalno-Historyczne” (Nr 17, 2020, s. 241-246)

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

MARTA SZYMAŃSKA

Wykorzystanie źródeł archiwalnych w prozopografii na przykładzie badania nad korpusem dyplomatów króla Władysława IV Wazy

Najczęstszą formą badań historycznych nad istniejącymi niegdyś grupami społecznymi jest obecnie genealogia. Wynika to częściowo z coraz bardziej powszechnego dostępu do akt metrykalnych postępującego dzięki konsekwentnej digitalizacji oraz dużej popularności portali internetowych pozwalających na tworzenie drzew genealogicznych i odkrywanie ich powiązań z drzewami innych użytkowników. Jednak zainteresowanie relacjami występującymi w przeszłości między poszczególnymi ludźmi może mieć też zupełnie inny wymiar, wymagający wykorzystania o wiele szerszego zakresu źródeł archiwalnych niż akta metrykalne.

Mimo nierzadko dużego zaangażowania, z jakim genealogzy wykonują swoją pracę, nie jest ona jeszcze historią, nie wymaga bowiem naukowej refleksji nad zebranymi informacjami skutkującej uzyskaniem nowej wiedzy na temat wybranego okresu. Rezultatem dociekań genealogów jest poczucie osadzenia dziejów swojej rodziny w politycznej, „wielkiej” historii oraz zrozumienie losów swoich przodków, które w pewnym stopniu mogły doprowadzić do tego, kim jest osoba prowadząca badanie. Jakkolwiek odkrywanie historii rodzin ma dużą wartość dla jej członków, to nie pozwala ono na głębsze rozumienie czasów, w których żyli ich przodkowie. Konieczne jest wyjście poza samo gromadzenie i prezentowanie danych i dokonanie ich analizy w celu udzielenia odpowiedzi na pytania wykraczające poza ramy życia jednostki.

Metodą angażującą w równym stopniu te dwa rodzaje pracy – gromadzenie i porządkowanie danych oraz ich późniejszą analizę – jest prozopografia¹. Obecnie terminem tym określa się metodę lub technikę badań polegającą na zgromadzeniu informacji na temat niektórych wspólnych elementów biografii członków badanej populacji². Celem zestawienia z sobą serii różnych danych jest ukazanie ich dodatkowego znaczenia przez wskazanie relacji między nimi i występujących prawidłowości, jakie miały wpływ na procesy historyczne³. Jak stwierdzają autorzy *A short Manual to the Art of Prosopography*, „prozopografię tradycyjnie stosuje się do badań nad działaniami politycznymi i kształtowaniem się frakcji politycznych⁴”, gdzie „jednym z założeń jest usytuowanie odosobnionych działań politycznych (na przykład: politycznych procesów sądowych)

¹ K.S.B. Keats-Rohan: *Biography, Identity and Names: Understanding the Pursuit of the individual in Prosopography*. [W:] *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Oxford 2007, s. 151.

² L. Stone: *Prosopography*. „Historical Studies Today” 1971, nr 100/1, s. 46.

³ K. Verboven, M. Carlier, J. Dumolyn: *A short Manual to the Art of Prosopography*. [W:] *Prosopography Approaches and Applications...*, s. 37.

⁴ Tamże, s. 67.

w kontekście nadającym im głębsze znaczenie, a następnie zidentyfikowanie powiązanych z nimi sojuszy i koalicji [figur politycznych]⁵”.

Prozopografia jest zatem odpowiednią metodą w przypadkach, gdy historyk zamierza lepiej zrozumieć „aktorów” dziejowych wydarzeń, a zwłaszcza ich działania i motywacje w ramach badanej grupy, do której należą. Może posłużyć ujawnianiu wzorów postępowania i anomalii w zakresie pochodzenia, wykształcenia, przebiegu kariery i relacji między członkami grupy. Dzięki jej zastosowaniu badacz może nadać znaczenie zbiorom niekompletnych danych dotyczących wybranej populacji⁶, w tym przypadku dotyczy to nie tylko elit politycznych, ale również codzienności zwykłych ludzi⁷.

Metoda ta ma jednak również wiele ograniczeń, zwłaszcza w zakresie wyjaśniania motywacji kierujących badanymi jednostkami. Rodzaj danych, jakie wykorzystuje się w prozopografii, dotyczy tylko działań i usytuowania człowieka w społeczeństwie, a nie jego odczuć i przemyśleń. To ograniczenie wynika również z niedostatku źródeł, z których można by uzyskać zadowalającą ilość informacji o życiu wewnętrznym, psychologii danej jednostki⁸.

Odpowiedni wybór materiałów źródłowych ma duże znaczenie dla kształtu niemal każdego badania historycznego i jego rezultatów. W przypadku prozopografii o rezultacie badania decyduje również sposób organizacji danych uzyskiwanych ze źródeł. Charakterystyczne jest tworzenie baz danych na podstawie kwestionariuszy badawczych, mających formę ankiet osobowych zawierających zazwyczaj pytania o rodziców (imiona i status społeczny), wykształcenie, wyznanie oraz przebieg kariery zawodowej lub politycznej. Są to podstawowe wskaźniki umożliwiające wyciąganie wniosków o przejawach życia społecznego każdej jednostki w badanej grupie.

Sformułowanie tych pytań przed rozpoczęciem pracy ze źródłami jest ważne, ponieważ specyfika metody prozopograficznej często zmusza stosującego ją badacza do przeprowadzenia szeroko zakrojonych kwerend w wielu różnych archiwach i instytucjach naukowych. Może to oznaczać zgromadzenie bardzo obszernego i różnorodnego materiału źródłowego. Dzięki przykładaniu do niego szablonu jednakowych, konkretnych pytań, badacz jest w stanie stosunkowo szybko i efektywnie opracować nawet bardzo wiele źródeł. Oczywiście zdarza się również, że dla wybranej do badania grupy powstały i zachowały się, na przykład,teczki osobowe albo obszerne biogramy czy życiorysy, co znacznie ułatwia pracę badacza. Poniżej opisany zostanie jednak przykład badania, które jest dużo bardziej problematyczne pod względem wyboru materiałów źródłowych i wymaga dokładniejszego omówienia.

Za ów przykład posłuży badanie prowadzone przez autorkę niniejszego artykułu nad korpusem dyplomatów Władysława IV Wazy. Po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu, zdefiniowaniu grupy badawczej i stworzeniu pierwszego wykazu dyplomatów dokonano określenia podstawowej bazy źródłowej. Dwa główne kryteria wyboru źródeł to: zakres chronologiczny, czyli lata panowania Władysława IV (1632–1648), oraz charakter szeroko rozumianych dokumentów publicznych. Jakkolwiek korespondencja prywatna, życiorysy i pamiętniki również mogą odegrać tu znaczącą rolę, to założenie, z które-

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 60.

⁷ Tamże, s. 41.

⁸ T.F. Carney: *Prosopography: Payoffs and Pitfalls*. „Phoenix” 1973, Nr 27/2, s. 164.

go wynikły te kryteria, wskazuje, że prawdopodobnie o przejawach życia publicznego badanych jednostek więcej informacji dostarczą źródła powstałe specjalnie w celu ich udokumentowania. Dla okresu Rzeczypospolitej Obojga Narodów do takich źródeł zalicza się przede wszystkim bogatą dokumentację związaną z organizacją i przebiegiem sejmów oraz sejmików szlacheckich. W przypadku badań nad dyplomacją ma ona podwójne znaczenie, ponieważ dostarcza informacji o działalności politycznej jednostek pełniących funkcje dyplomatyczne, a także o samych poselstwach – nie tylko król, ale i Sejm posiadał kompetencje w zakresie prowadzenia polityki zagranicznej. Jednak do najważniejszych wśród tej kategorii źródeł można zakwalifikować wszystkie dokumenty związane z wyprawianiem poselstw i ich przebiegiem. Są to zatem instrukcje poselskie określające cele misji, a jeśli poselstwo było sprawowane do kilku krajów, to również kolejność ich odwiedzania. To również listy uwierzytelniające i polecające adresowane do władców, do których było kierowane poselstwo lub na którego ziemiach poseł miał się zatrzymać w trakcie podróży, korespondencja pisana przez dyplomatę w trakcie trwania misji do kanclerza, króla lub innych posłów, mowy poselskie, diariusze podróży i relacje poselskie składane po zakończeniu misji.

Podstawowym źródłem dla spraw zagranicznych Rzeczypospolitej od końca XV wieku jest trzecia seria Metryki Koronnej⁹, czyli Księgi Poselstw¹⁰ (*Libri Legationum*). Zawierają one wszystkie wymienione wyżej dokumenty związane ze sprawami zagranicznymi oprócz diariuszy. Z różnych przyczyn jednak nie wszystkie poselstwa można odtworzyć na podstawie Metryki Koronnej, a ponadto w badaniu prozopograficznym korpusu dyplomatycznego nie można skupiać się tylko na tym jednym aspekcie kariery badanych jednostek. Na pytanie, gdzie i jak szukać danych, które wypełnią wszystkie rubryki kwestionariusza osobowego, nie ma prostej odpowiedzi. Członkowie korpusu dyplomatycznego Władysława IV pochodzili nie tylko z różnych zakątków Rzeczypospolitej, ale również i z innych krajów, gdzie wiedli nieraz dosyć już długie życie, w trakcie którego rozwijali kariery urzędnicze i polityczne, zanim zostali polskimi posłami¹¹. Źródła dokumentujące ich życie będą zatem rozproszone w wielu archiwach na terenie Polski oraz za granicą. Badacz musi wykazać się pomysłowością w wyborze archiwaliów do przeprowadzenia kwerendy. Choć prozopografia w swojej naturze jest bardzo pracochłonna metodą, nie sposób zakładać, że przebadana się wszystkie archiwalia dotyczące Rzeczypospolitej w latach 1632–1648.

Najbardziej obiecujące są różnorodne i bardzo obszerne zbiory dokumentów, takie jak: Teki Naruszewicza przechowywane w Bibliotece Narodowej im. Książąt Czartoryskich w Krakowie oraz kolekcja rękopisów staropolskich z XVI–XVIII wieku znajdujące się w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku¹². Warto przyrzeć się bliżej strukturze jednej z tych kolekcji oraz metodyce pracy ze zgromadzonymi w niej źródłami. Biorąc pod uwagę łatwą dostępność zdigitalizowanego niedawno zbioru rękopisów sta-

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), zespół nr 1/4 Metryka Koronna (dalej: MK).

¹⁰ AGAD, MK, seria: Księgi Poselstw (dalej: MK LL).

¹¹ Np. Walerian Magni, kapucyn włoskiego pochodzenia. Rozwijał swoją karierę duchowną i polityczną w cesarstwie niemieckim, a na dwór Władysława IV Wazy, gdzie pełnił m.in. funkcje dyplomatyczne, przybył w 1632 r., w wieku 46 lat. Por. *Magni Walerian*. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 19. Wrocław 1974, s. 137–140.

¹² Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (dalej: BKPAN), Rękopisy staropolskie XVI–XVIII w. (<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/524056/edition/471172>) [dostęp: 2 czerwca 2020].

ropolskich z Biblioteki Kórnickiej, właściwe będzie pochylenie się właśnie nad nim, aby zachęcić do korzystania z bogatego wyboru udostępnionych dokumentów.

Zbiór rękopisów staropolskich należący do spuścizny Tytusa Działyńskiego zachowanej w Bibliotece Kórnickiej zawiera między innymi „diariusze sejmowe, akta rokoszowe, korespondencję kancelarii królewskiej, a także dzieła heraldyczne i kroniki”¹³. Stosując kryterium chronologiczne oraz występowania w tytule imienia Władysława IV, można wytypować niemal czterdzieści jednostek dotyczących okresu jego panowania. Są to na przykład: „Zbiór pism do panowania Władysława IV”¹⁴, „Zbiór akt, korespondencji i wypisów z 16–19 w.”¹⁵ czy „Kolekcja akt do panowania Władysława IV”¹⁶. Jednostki różnią się formą – luźne karty, poszyty – i objętością; niektóre liczą nawet pięćset kart i więcej, choć część z nich na pierwszych stronach zawiera spisy treści znacznie ułatwiające wyszukiwanie pożądaných informacji. Jednak gdy brak spisu treści, praca z dokumentami zgrupowanymi na podstawie tak szerokich kryteriów, na jakie wskazują tytuły jednostek, polega po prostu na skrupulatnym przeglądaniu każdej z nich i uważnej lekturze dokumentów mogących mieć znaczenie dla badania.

Poszyt zatytułowany „Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV”¹⁷, liczący 455 kart, to w przeważającej większości korespondencja nuncjusza Macieja Tytlewskiego i internuncjusza Stanisława Mąkowskiego z Neapolu, gdzie w imieniu króla negocjowali z Hiszpanami między innymi sprawy związane z wypłacaniem polskim Wazom należności w ramach tzw. sum neapolitańskich¹⁸. Z kilkudziesięciu listów napisanych przez polskich dyplomatów w latach 1633–1639 dowiadujemy się przede wszystkim o ramach czasowych ich misji oraz ich głównych celach (dla tej misji odnajdziemy także w tym poszycie instrukcje poselskie dla Stanisława Mąkowskiego¹⁹ i Stanisława Morawca²⁰).

Mąkowski i Tytlewski pisali w swoich listach o wzajemnych, dosyć wrogich relacjach²¹ i rozmowach z różnymi osobami, w tym z innymi dyplomatami, których zakwalifikowano wcześniej do wybranej grupy badawczej²². Informacje na temat nawet jedno-

¹³ <http://www.bkpan.poznan.pl/biblioteka/zbiory/rekopisy> [dostęp: 2 czerwca 2020].

¹⁴ BKPAN, Zbiór pism do panowania Władysława IV, sygn. BK01317.

¹⁵ BKPAN, Zbiór akt, korespondencji i wypisów z 16–19 w., sygn. BK01303.

¹⁶ BKPAN, Kolekcja akt do panowania Władysława IV, sygn. BK01542.

¹⁷ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347.

¹⁸ R. Skowron: *Pax i Mars. Polsko-hiszpańskie relacje polityczne w latach 1632–1648*. Kraków 2013, s. 289–313.

¹⁹ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – Instrukcja dla Stanisława Makoskiego do Filipa IV, króla Hiszpanii, 1634 r., k. 19–32.

²⁰ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – Instrukcja poselska dla Stanisława Morawca, sekretarza i agenta do Neapolu, Warszawa, marzec 1638 r., k. 210–215.

²¹ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – List Stanisława Mąkowskiego do Władysława IV Wazy, Neapol, 6 stycznia 1637 r., k. 64–65; List Macieja Tytlewskiego do Władysława IV Wazy, Neapol, 7 kwietnia 1637 r., k. 90–92; List Stanisława Mąkowskiego, 7 kwietnia 1637 r., Neapol, k. 94.

²² Między innymi: Dominic Orsi, Walerian Magni, Virgillo Puccitelli, Wilhelm Forbes. BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – List Stanisława Mąkowskiego, Neapol, 30 maja 1636 r., k. 56–58; List Macieja Tytlewskiego, Neapol, 1636 r., k. 60–63; List Macieja Tytlewskiego, Neapol, 13 stycznia 1637 r., k. 72–74; List Macieja Tytlewskiego, Neapol, 20 stycznia 1637 r., k. 76–79; List Stanisława Mąkowskiego do Władysława IV Wazy, Madryt, 7 września 1638 r., k. 256–257.

razowych spotkań wymagają odnotowania, ponieważ dzięki nim zyskujemy możliwość stworzenia sieci kontaktów. Im więcej takich danych, tym lepiej zdołamy ustalić występowanie prawidłowości w relacjach dyplomatów z różnej rangi figurami życia politycznego i społecznego.

Tego typu źródła mogą dostarczyć też informacji, których nie spodziewalibyśmy się w nich znaleźć. Stanisław Mąkowski oburzony określeniem go przez Hiszpanów niewłaściwym tytułem (który wiązał się z rangą posła), żalił się królowi w kilku listach na ten fakt²³. Jednym z użytych przez niego argumentów, by dowieść, że został niesłusznie pokrzywdzony, był przykład jego stryja, który jako poseł tej samej co on rangi był przyjmowany przez Hiszpanów z o wiele większymi zaszczytami²⁴. Posiadanie przez wybranego dyplomata wśród swojej bliskiej rodziny jednego lub więcej krewnych również pełniących funkcje dyplomatyczne jeszcze o niczym nie świadczy. Jeśli jednak okazałoby się, że znacząca większość badanej grupy pochodzi z rodzin, których członkowie byli już wcześniej wybierani do pełnienia poselstw, będzie to sygnał, że możemy mieć do czynienia z pewnym wzorem postępowania osób decydujących o wyborze posłów.

Kolejny rodzaj danych, chociaż pozornie mało znaczący, jakie uzyskujemy ze źródeł rękopiśmiennych, to pisownia nazwisk. W XVII wieku występowała dosyć duża dowolność w sposobie ich zapisywania, co nierzadko nastęrcza badaczom problemów z identyfikacją osób, które w różnych źródłach występują pod nieco innymi formami swojego nazwiska. W omawianej korespondencji zmiany pisowni nazwisk posłów Morawca i Mąkowski są ledwo zauważalne – Morawiec pisany jest czasami jako Morawietz²⁵, a Mąkowski w listach Macieja Tytlewskiego nazywany jest Makoskim²⁶ (forma używana w tym tekście jest przyjętą ogólnie w literaturze). Niemniej jednak warto odnotowywać wszystkie spotykane formy nazwisk, aby ułatwić sobie identyfikację badanych jednostek w różnych źródłach.

Poza korespondencją i instrukcjami posłów do Hiszpanii w poszycie znalazł się też dokument zatytułowany „Opisanie wiechania Posłów Króla Jmci Polskiego do stolicy moskiewskiej dnia 16 Februarii Roku Pańskiego 1635”²⁷. Na dwóch stronach spisano wykaz podarków wręczonych przez dworzan królewskich moskiewskim bojarom. Dworzanie zostali wymienieni z nazwiska oraz piastowanego urzędu lub pełnionej funkcji²⁸. Dzięki tym informacjom możemy sprawdzić na przykład, czy osoby biorące udział w poselstwach jako członkowie orszaków zostawały w przyszłości posłami. Ta wiedza pozwoliłaby na ustalenie, czy doświadczenie zdobyte na niższych szczeblach służby

²³ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – List Stanisława Mąkowskiego do Władysława IV Wazy, Madryt, 13 listopada 1638 r., k. 274–276; List Stanisława Mąkowskiego do Władysława IV Wazy, Madryt, 25 listopada 1638 r., k. 278–279.

²⁴ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – List Stanisława Mąkowskiego do Władysława IV Wazy, Madryt, 13 listopada 1638 r., k. 275.

²⁵ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – List Macieja Tytlewskiego do Władysława IV Wazy, Neapol, 13 lipca 1638 r., k. 238–239.

²⁶ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – List Macieja Tytlewskiego, Neapol, 3 listopada 1637 r., k. 174–175.

²⁷ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347 – *Opisanie wiechania Posłów Króla Jmci Polskiego do stolicy moskiewskiej dnia 16 Februarii Roku Pańskiego 1635*, k. 36–41.

²⁸ BKPAN, Dokumenta oryginalne do panowania Władysława IV, sygn. BK00347, k. 40–41.

dyplomatycznej miało znaczenie dla króla i pozostałych osób decydujących o wyborze posłów.

Przedstawiony przykład z całą pewnością nie wyczerpuje wszystkich możliwości pracy ze źródłami archiwalnymi w prozopografii. Pokazuje jednak kierunki myślenia, jakie badacz powinien przyjąć, aby móc gromadzić naprawdę mu potrzebne i wartościowe dane. Jak już wspomniano, prozopografia wymaga zapoznania się z bardzo dużą ilością źródeł, a ich odpowiedni dobór oraz umiejętność wyławiania dobrze zdefiniowanego rodzaju informacji jest kluczowy, jeśli prowadzi się badanie samodzielnie w ograniczonym czasie, nie wspominając już o środkach materialnych. Nie oznacza to jednak, że należy zupełnie wystrzegać się odchodzenia od pytań zawartych w kwestionariuszu osobowym. Konieczna jest bowiem także otwartość na jego zmiany pod wpływem charakteru danych uzyskiwanych z materiałów źródłowych.

MARTA SZYMAŃSKA

Nutzung von Archivquellen in der Prosopografie am Beispiel der Erforschung des Diplomatenkorps von König Wladislaus IV. Wasa

Zusammenfassung

Der Aufsatz zielt auf die Präsentation der Nutzung von archivalischen Quellen in prosopographischen Untersuchungen am Beispiel eines Heftes, das sich im Bestand der altpolnischen Handschriften in der Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Kurnik befindet. Indem sie die Spezifik der Vorbereitungen einer Recherche und ihrer Durchführung aufzeigt, greift die Autorin auf ihre eigenen Erfahrungen bezüglich der Führung von prosopographischen Untersuchungen zum diplomatischen Corpus von Wladislaus IV. Wasa zurück. Als Einleitung für die Schilderung der Arbeit mit Quellen dient ihr eine kurze Einführung in die Prosopographie auf der Grundlage von Aufsätzen amerikanischer und deutscher Historiker, die diese Methode angewendet haben, sowie der seit fast 50 Jahren geführten Diskussion über deren Nützlichkeit und Grenzen. Die Heranziehung dieses Diskurses hat für den Leser eine besondere Bedeutung, da ähnliche Abhandlungen in polnischer Sprache bisher fehlten.

MARTA SZYMAŃSKA

The Use of Archival Sources in Prosopography on the Example of Research on the Corps of Diplomats of King Władysław IV Vasa

Summary

The aim of the article is to present the way of using archival sources in prosopographic research on the example of one of the notebooks from the collection of Old Polish manuscripts of the Kórnik Library of the Polish Academy of Sciences. Showing the nature of the preparation and running of a search query, the author draws from her own experience in conducting prosopographic research on the diplomatic corps of Władysław IV Vasa. The foreword to the discussion of working with sources is a short introduction to prosopography, based on articles written by British and American historians using this method and having been discussing its usefulness and limitations for almost fifty years. Bringing this discussion forward is of particular value for the reader because there are no similar studies in Polish.